

Богдан Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 студент I курсу спеціальності 081 "Право",
 realistprocs@gmail.co

МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДИНИ ТА ДЕРЖАВИ

© Гарасимів Б., 2017

У статті визначено, на основі аналізу значної джерельної бази, провідні моделі громадянського суспільства. Здійснено їх теоретичне обґрунтування, показано в них особливості взаємовідносин людини та держави. Доведено, що держава існує для суспільства, а не навпаки і, власне, розділення громадянського суспільства і держави є однією з основних характеристик демократичної форми правління, і повинна сприяти звільненню особи від державного диктату. Показано, що ідея громадянського суспільства виступає одним із найцінніших досягнень світової політико-правової думки. Окрім того, автор характеризує сучасний стан громадянського суспільства в Україні, вказує шляхи вдосконалення взаємодії держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство; особистість; держава; модель; громадянин; влада; відносини; взаємодія.

Богдан Гарасимів

МОДЕЛИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА И ГОСУДАРСТВА

В статье определены на основе анализа большой источниковой базы, ведущие модели гражданского общества. Осуществлено теоретическое их обоснование, показано в них особенности взаимоотношений человека и государства. Доказано, что государство существует для общества, а не наоборот и, собственно, разделение гражданского общества и государства является одной из основных характеристик демократической формы правления, и должна способствовать освобождению лица от государственного диктата. Показано, что идея гражданского общества выступает одним из самых ценных достижений мировой политико-правовой мысли. Кроме того, автор характеризует современное состояние гражданского общества в Украине, указывает пути совершенствования взаимодействия государства и гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество; личность; государство; модель; гражданин; власть; отношения; взаимодействие.

Bohdan Harasymiv

Institute of Jurisprudence and Psychology
 Lviv Polytechnic National University

MODEL OF CIVIL SOCIETY AND HUMAN RELATIONSHIP PROBLEMS OF STATE

The article determined based on an analysis of significant sources, leading model of civil society. The theoretical justification, we show them the features of relationship between man

and the state. Proved that the state exists for society, not vice versa and, indeed, the separation of state and civil society is one of the main characteristics of a democratic form of government, and shall further exemption from the state dictates. It is shown that the idea of civil society is one of the most valuable achievements of world political and legal thought. Besides the author describes the current state of civil society in Ukraine, indicating ways to improve cooperation between the state and civil society.

Key words: civil society; personality; state; model; citizen; power; relationships; interaction.

Постановка проблеми. Проблема громадянського суспільства посідає чільне місце в політичних та наукових дискусіях щодо визначення подальших шляхів розвитку людської цивілізації. На Заході – з Нового часу, коли воно самоідентифікувалося, і – з невеликими перервами – до наших днів. В Україні – після здобуття нею незалежності та вибору громадянського суспільства як суспільного ідеалу, на противагу соціалізму радянських часів. Проте, незважаючи на велику кількість робіт зарубіжних та вітчизняних політиків і науковців, присвячених розкриттю суті громадянського суспільства, питання про його типологічну приналежність та хронологічні межі в історії людства все ще залишається відкритим.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема громадянського суспільства розглянуто в різних аспектах у дослідженнях багатьох українських вчених, зокрема, Г. Щедрової, В. Баркова, В. Денисенка, Ф. Рудича, О. Крюкова та інших; зарубіжних – Х. Саймона, П. Самюеля, С. Хантінгтона та інших. У дослідженні проаналізовано праці сучасних західних дослідників: Дж. Роулза, К. Поппера, Ф. Хаєка, Д. Кіна, Р. Дарендорфа, Е. Геллнера, Дж. Міллера, М. Кеннеді, Е. Арато, Дж. Сороса, Дж. Когена та інших.

Мета статті – на основі ґрунтовного аналізу наукових розвідок визначних дослідників висвітлити моделі громадянського суспільства та показати в них проблему взаємовідносин людини та держави.

Виклад основного матеріалу. Дж. Кійн виділяє три типи взаємовідносин громадянського суспільства й держави: “класичний західний”; “напівзахідний”, що мав місце у Німеччині, а також “східний”, певним чином властивий і сучасній Російській Федерації. Автор стверджує, що східне “одержжане суспільство” є антиподом західного “громадянського суспільства” [1, с. 13]. Розширюючи цю тезу, А. Колодій додає до них четвертий – “освічене громадянське суспільство”, або “суспільство-культуру”, яке виникає “на пограниччі ... “східного державного” та “напівзахідного громадянського бюргерського” суспільства”. Його творить, насамперед, інтелігенція (“духовно-національна еліта”) в умовах реалізації “навздогінної моделі розвитку”. Саме його дослідник вважає найбільш характерним для сучасної України [2, с. 34].

Знаний західний дослідник Н. Розенблум говорить про три типи громадянського суспільства: “демократичне” (зорієнтоване переважно на “політичну участь”), “посередницьке” (що опікується, здебільшого, соціальною сферою), “виборче” (яке переймається і політикою, і соціальною сферою) [3, с. 553–554].

У науковій літературі розрізняють також “американську”, “англійську”, “французьку”, “німецьку” та інші моделі [4].

Якщо вже зовсім вичерпуються типотворчі здібності авторів, то вони говорять про “течію-Л” та “течію-М” (Ч. Тейлор) [5, с. 69–73], “громадянське суспільство – І, II, III” (Дж. Александер) [6, с. 1–19] тощо.

У другій половині XX ст. знову актуалізувалося питання про місце держави та особистості в системі громадянського суспільства. Одна з ліній розвитку концепції громадянського суспільства – ліберальна – центральною темою ставить свободу. Сучасні ліберали, зокрема Д. Роулз [7, с. 192–238], Р. Нозік [8, с. 239–276] та Р. Дворкін [9, с. 313–343], вважають свободу найвищою з усіх цінностей. Громадянське суспільство виступає гарантом індивідуальних прав і свобод, їхнім

охоронцем від зазіхань держави. Отже, громадянське суспільство є своєрідним буфером між індивідом та державою. Вільна та незалежна особистість стає центральною фігурою для ліберальних дослідників.

Деякий інший погляд на концепцію громадянського суспільства мають представники соціал-демократичної традиції. Це такі сучасні теоретики (їх ще називають комунітаристами), як Е. Макінтайр [10, с. 524–543] та М. Волзер [11, с. 486–523]. На їхню думку, громадянське суспільство є серцевиною політики держави, яка повинна забезпечувати функціонування громадянських інститутів.

Комунітаристи звинувачують лібералів у тому, що останні, пропагуючи автономність особистості, не беруть до уваги того факту, що ідентичність особистостей визначається їхньою приналежністю до певного суспільства та культурних традицій. Люди завжди виступають членами певних спільнот, а це означає, що на них накладають відбиток традиції та цінності цих спільнот. Ліберали ж, на противагу комунітаристам, показують людину як атомістичну, самодостатню істоту, чий здібності сформовані незалежно від суспільної взаємодії. Тобто ліберали нехтують тією обставиною, що люди не обирають свою ідентичність, а виходять із тієї ролі, яку вони відіграють у суспільстві [12, с. 544–575].

Лібералізм у відповідь на комунітаристський виклик зазнав еволюції. Зокрема, Р. Нозік визнав, що слід зважати на ті зв'язки, які пов'язують члена політичної спільноти з його співгромадянами, а Р. Дворкін зробив спробу пов'язати цінність спільноти з цінностями свободи та рівності. Але найцікавіші висновки із заочної дискусії лібералів і комунітаристів зробив Ч. Тейлор, здійснивши синтез вихідних теоретичних постулатів обох течій (індивідуалістського автономізму та соціально-культурної інтегрованості) [41]. Як стверджує Ч. Тейлор, “кожне політичне суспільство потребує певних жертв і вимагає певної дисципліни з боку його членів – вони повинні сплачувати податки або служити в армії і загалом зазнавати певних обмежень. У деспотичних суспільствах, де загальна маса громадян підпорядковується владі одного володаря або кліки, необхідна дисципліна запановує з примусу. Щоб зробити суспільство вільним, цей примус необхідно змінити на щось інше. Це може бути лише добровільне ототожнення громадян із полісом, відчуття того, що політичні інституції в їхньому суспільстві є вираженням їх самих” [12, с. 551].

Власне, умова виникнення та розквіту громадянського суспільства полягає не у спричиненому ззовні страхом, а в наявності внутрішнього самоототожнення громадян як із суспільством загалом, так і з окремими його колективними суб'єктами, інституціями, адже “дисципліна, яка за деспотичного режиму нав'язувалася ззовні страхом, повинна за його відсутності забезпечуватися із середини, а це може зробити лише патріотична ідентифікація” [12, с. 558]. Внаслідок цього громадянське суспільство виступає джерелом певних проблем для особистості (якщо вона не звикла в ньому жити і не може себе в ньому віднайти), бо вимагає політичної та громадянської активності, тоді як авторитарне суспільство звільняє від цього, зокрема від необхідності самостійно думати та робити вибір. З огляду на те, що “участь у самоуправлінні” “надихається спільними ідентифікаціями”, необхідні “дослідження відношення між ідентичністю та спільнотою і розрізнення різноманітних можливостей, зокрема вірогідне місце МІ-ідентичностей стосовно просто конвергентних Я-ідентичностей” [12, с. 557–558].

Подібну позицію стосовно проблеми відносин “особистість – громадянське суспільство” підтримує американський соціолог Дж. Александер, який продовжив постгоббсівську ліберальну традицію, використавши підхід до громадянського суспільства, що наголошує на важливій ролі соціальної (колективної) солідарності, але водночас не заперечує значення індивідуального волонтаризму. Він “схильний розуміти громадянське суспільство як підґрунтя, що уможливорює визначення соціальної солідарності за допомогою універсалістських термінів. Ця “МІ-сутність” національної спільноти у найглибшому сенсі означає відчуття єднання з “кожним членом” цієї спільноти, що виходить за межі особистих зобов'язань, відданості груповим і сектантським інтересам. Тільки у такому розумінні солідарність може як запорука ідентичності об'єднувати людей, виокремлених релігією, класовими або расовими ознаками. Більше того, лише цей різновид єднання та уніфікації дає змогу індивідам у цій спільноті відчувати себе відповідальними за свої

“природні” права” [13, с. 29–30]. Дж. Александер застосовує підхід, який виходить із парадоксальності громадянського суспільства, суть якої зводиться до того, що останнє є “виміром соціальної організації, укоріненим водночас у радикальній індивідуалізації та в безкомпромісному колективізмі” [13, с. 36]. Ідеться про вічну проблему порядку в громадянському суспільстві за умов індивідуальної свободи, а досліджувати її пропонується через аналіз явища громадянської (патріотичної, політичної) ідентифікації громадян.

Досить оригінально висвітлив проблему особистості у громадянському суспільстві Е. Геллнер [14]. На його думку, поділ праці та ринок формують новий тип людини. Для позначення його Е. Геллнер пропонує термін “модулярна людина”. Модулярна людина – це особистість, здатна свідомо змінювати форми діяльності та асоціативності у просторі та часі, керуючись засадами розуму та власним інтересом. Модулярна людина може посідати певне місце в ефективних інститутах, асоціаціях і тимчасових спілках, які ставлять перед собою конкретні цілі, може також виходити з них, не побоюючись жодних звинувачень чи санкцій. Тобто така сучасна людина готова до будь-яких змін у своїй професійній, повсякденній діяльності. Сутність модулярності – це здатність у межах певного культурного поля розв’язувати найрізноманітніші завдання.

Як зазначає російський соціолог В. Вітюк, не слід ототожнювати статус громадянина і статус члена громадянського суспільства: якщо перший визначає місце особистості в державі, то другий характеризує її позадержавні відносини та зв’язки. Держава забезпечує права людини як громадянина, а громадянське суспільство – його природні права [15, с. 46–47]. Людина, яка не має громадянської самосвідомості, не здатна стати повноцінним членом громадянського суспільства. Далі В. Вітюк робить дещо песимістичний, але, на нашу думку, справедливий висновок: народи, які історично не розвинуті, тобто які не досягли певного рівня громадянськості, не в змозі сформувати громадянське суспільство, навіть якщо певна частина політичної еліти до цього прагне, ґрунтуючись на теорії та практичному досвіді інших країн.

Таким чином, виходить замкнуте коло: громадянське суспільство неможливе без особистостей, які володіють громадянською самосвідомістю – особистості зі свідомою “громадянськістю” не можуть виникнути без соціалізації за посередництва громадянських інститутів. А якщо не існує передумов ні для першого, ні для другого?

На таке запитання досить оптимістичну відповідь дає Дж. Сорос [16]. У своїй теоретичній моделі взаємодії відкритого та закритого суспільств він виділив два аспекти. Один характеризує спосіб мислення людей, а другий – справжній стан речей. Ці два аспекти взаємодіють рефлексивно: спосіб мислення впливає на справжній стан справ і навпаки, причому між ними ніколи не буває цілковитої відповідності.

Поділивши умовно існуючі суспільства на органістичне, закрите і відкрите, Дж. Сорос вважає, що кожному із цих суспільств притаманний особливий спосіб мислення – відповідно традиційний, догматичний та критичний. При цьому він уводить в обіг таке поняття, як зміна. Зміна як визначення вимагає абстрактного осмислення. Усвідомлення змін пов’язане зі способом мислення, що характеризується використанням абстракцій, а відсутність усвідомлення віддзеркалює брак абстракцій. Завдяки цій лінії можна простежити два різні способи мислення. При цьому Дж. Сорос розмежовує незмінне у його первісному вигляді (органістичне суспільство та традиційний спосіб мислення) та незмінне, привнесене в еволюційному процесі (закрите суспільство та догматичний спосіб мислення).

Щоб повною мірою усвідомити “типологічну кризу”, що утворилася в сучасному вітчизняному та світовому суспільствознавстві, розглянемо точки зору окремих дослідників. Більшість з них визначає громадянське суспільство як добровільні саморегульовані об’єднання громадян для вирішення власних, суспільних або державних проблем. Відомий в Україні дослідник цієї проблеми А. Колодій пропонує таку дефініцію: “Громадянське суспільство – це та підсистема соціальної сфери суспільного життя, в якій не тільки існує певна кількість (мережа) добровільних асоціацій, але й домінують громадянські цінності та спілкування на засадах довіри і солідарності”. Подібне до цього визначення дають майже всі науковці. Проте ми звертаємо увагу на відсутність у ньому суто типологічних ознак, вироблених соціальною творчістю людства та добре відомих

суспільствознавцям і правникам. Правда, в іншій роботі А. Колодій застерігає, що “громадянське суспільство – це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації”. З огляду на це, вона не може бути задоволена власним визначенням, оскільки в ньому немає ні “типу взаємодії”, ні “моделі соціальної організації”. Автор визнає, що “поки що в нас не йдеться про виокремлення якихось особливих теоретичних моделей громадянського суспільства...” і закликає до “... з’ясування нюансів поняття та вирішення питання про його історичні та географічні модифікації...”. Цілком слушно констатує відсутність науково обгрунтованої типології громадянського суспільства, А. Колодій, водночас, не побоявся поставити “... питання про можливість утвердження в Україні інших моделей громадянського суспільства, відмінних від лібертаристських, більше пов’язаних з національною традицією та менталітетом народу” [2].

Поняття громадянського суспільства в сучасній українській юридичній науці привертає значну увагу. Існує чимало думок і оцінок цієї складної проблеми. Але й досі дискусійними є питання про саме поняття, походження, історичний розвиток, хронологічні межі громадянського суспільства, а також шляхи його розбудови у сучасній Україні.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній та публіцистичній літературі є низка наукових досліджень щодо розбудови громадянського суспільства взагалі і в Україні, зокрема. Сьогодні серед учених-юристів та політологів існують інколи діаметральні погляди на громадянське суспільство як соціальний інститут і демократичне середовище життєдіяльності людини. Одні вчені скептично оцінюють ідею такого суспільства як конкретної моделі демократичного функціонування суспільства (хоча і певним чином визнають його привабливість як політичного гасла у наш час); інші – навпаки, вважають, що вирішення сучасних проблем людства залежить суто від розбудови громадянського суспільства, особливо в умовах глобалізації.

Разом із тим, більшість учених вважають, що у світі не існує єдиної, уніфікованої моделі громадянського суспільства, однаково придатної для всіх країн, а є конкретно історичні моделі, що залежать від специфіки окремих культур та цивілізацій: німецька, американська, французька тощо. Широко обговорюють питання щодо розбудови “світового громадянського суспільства” [58, с. 472]. З огляду на це немає необхідності вести мову про громадянське суспільство взагалі, а тільки про цілком визначене, конкретне суспільство, його характерні ознаки та параметри, які визначають динаміку і характер розвитку інститутів і цінностей останнього. Саме тому в дослідженні важливо враховувати, що кожне громадянське суспільство завжди з’являється на базі тих інститутів і принципів співжиття, що склалися протягом багатьох віків конкретного історичного розвитку кожного народу.

У науковій літературі існує чимало думок щодо сутності громадянського суспільства. Одні дослідники розглядають його як сукупність неполітичних відносин. Другі визначають назване суспільство як відносини, не опосередковані державою. Треті – державу як визначальний інститут громадянського суспільства. Як певне теоретичне узагальнення воно може бути “лише теоретичною абстракцією, поняттям, яке дійсно має свою сутнісну природу, але залежно від конкретних історичних умов різноманітну форму, що потребує постійного оновлення уявлення про це соціальне явище” [17, с. 226]. Сутнісною характеристикою громадянського суспільства є відносна автономність неполітичних відносин у ньому, особливо у сфері економічного, духовного життя від держави.

Ідея громадянського суспільства виступає одним із найцінніших досягнень світової політико-правової думки. Поняття “громадянське суспільство” склалося не відразу, зміст його формувався та збагачувався поступово: протягом кількох століть виникали і розвивалися нові концептуальні уявлення щодо сутності громадянського суспільства, його структури та ознак.

Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності. Саме тому згідно з Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України від 16.01. 1997 р. створення громадянського суспільства та розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини є її пріоритетними національними інтересами [18].

Стосовно розуміння суті та розв’язання проблем громадянського суспільства можна довго дискутувати, виходячи з наведених на початку розділу визначень, які засвідчують, що в науці зміст

цього поняття філософи, політологи, юристи, історики трактують по-різному: а дехто, користуючись кон'юнктурними міркуваннями, намагається маніпулювати ним. На це звернено увагу, зокрема, у статті В. Литвина "Громадянське суспільство: міфи і реальність" [19]. Ця публікація викликала гостру полеміку і критику окремих її положень. Важко не відзначити те, що автор свідомо чи помилково до складових громадянського суспільства зараховує кримінальні утворення, разом з тим звужуючи зміст самого поняття, трактуючи його ніби щось матеріальне і лише як низку неурядових організацій, пропонуючи непереконливі історичні аналогії.

На відміну від згаданої публікації, специфічний аспект громадянського суспільства висвітлюється у статті М. Дмитрієнко та О. Яся. Автори привертають увагу державних мужів і науковців до проблеми благодійництва як одного з атрибутів громадянського суспільства. Втім, на нашу думку, не можна зводити процес формування громадянського суспільства, який згадані науковці ведуть через усю історію становлення і розвитку будь-якої держави взагалі, до благодійної діяльності [20].

Дискусійність проблеми зумовлена ще й тим, що деякі науковці політичні складові виносять за межі громадянського суспільства, зокрема державу та політичні партії. На нашу думку, політичні партії виступають важливим політичним інститутом громадянського суспільства. Більша частина науковців також схильні вважати його складовими політичні партії, молодіжні, жіночі організації, профспілки, церкву, різні асоціації, що діють на засадах самоврядування та створені "знизу", а не за чийось наказом. До складових громадянського суспільства також зараховують правову державу з її апаратом, інші структури, що засновані на єдності інтересів і діють за принципами горизонтального зв'язку [21, с. 10]. Наприклад, А. Одинцова правову державу вважає складовою громадянського суспільства. З огляду на це, логічно постає запитання про розрізнення права і закону, аби розмежувати право і свавілля пануючих верств, яке зведене до рангу законів. У разі їх ототожнення, державні органи, зберігаючи видимість законності, можуть вдаватися до порушень прав людини – одного з найважливіших елементів громадянського суспільства [22, с. 47].

Тоталітарні та авторитарні режими у своїй взаємодії з громадянським суспільством використовують методи тиску, примусу громадян до виконання рішень владних структур, застосовують насильство, репресії, вдаються до політизації усіх сфер суспільного життя (тоталітаризм) тощо. І, лише в умовах демократичного політичного режиму громадянське суспільство може стати "партнером" держави.

Висновки. Отже, держава існує для суспільства, а не навпаки і, власне, розділення громадянського суспільства і держави є однією з основних характеристик демократичної форми правління, що повинна сприяти звільненню особи від державного диктату.

У зв'язку з цим постає одна з найголовніших проблем громадянського суспільства – його взаємовідносини з державою. Іноді в літературі можна зустріти думку, що громадянське суспільство – противага державі. Однак розвиток держави не обов'язково веде до придушення громадянського суспільства. Протиставлення між ними відбувається, коли держава перебирає на себе функції, не притаманні їй і, таким чином віддаляється від суспільства. Аби заперечити тезу, що державний апарат – антипод громадянського суспільства, потрібно долати державний монополізм. Проблема громадянського суспільства виникає також унаслідок невідповідності між реальними процесами та їх відтворенням у правових нормах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Civil Society and the State. New European Perspectives* / ed. by John Keane. – London; New York, 1988. – 368 p.
2. Колодій А. Ф. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей: Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід / Антоніна Федорівна Колодій; за ред. Карася А. – Львів, 1999. – С. 21–38.
3. Rosenblum N. L. *Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism* / Nancy L. Rosenblum // *Social Research*. – Vol. 61, No 3 (Fall 1994). – P. 553–554.
4. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность / В. Литвин // Факты и комментарии. –

2002. – 19 янв. 5. Charles T. *Invoking Civil Society* / Taylor Charles // *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*; ed. by R. E. Goodin and Ph. Pettit. – Oxford, 1997. – P. 69–73. 6. Alexander J. C. *Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations* / Jeffry C. Alexander // *Real Civil societies. Dilemmas of institutionalization* / ed. by Jeffry C. Alexander. – London ect., 1998. – P. 1–19. 7. Роулз Дж. Політичний лібералізм / Дж. Роулз // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 192–238. 8. Нозік Р. Розподільна справедливість / Р. Нозік // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С.239–276. 9. Дворкін Р. Свобода, рівність, спільнота / Р. Дворкін // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С.313–343. 10. Макінтайр Е. Чи є патріотизм чесною? / Е. Макінтайр // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 524–543. 11. Волзер М. Безпека і добробут / М. Волзер // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 486–523. 12. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами / Ч. Тейлор // *Сучасна політична філософія: антологія*; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 544–575. 13. Александер Дж. С. Парадокси громадянського суспільства / Дж. С. Александер // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 1999. – № 1. – С. 27–41. 14. Геллнер Е. Умовля свободи. Гражданское общество и его исторические соперники / Эрнест Геллнер. – М., 1995. – С. 214. 15. Витюк В.В. Состав и структура гражданского общества как особой сферы социума / В. В. Витюк // *Гражданское общество: теория, история, современность*. – М., 1999. – С. 44–49. 16. Сорос Д. Утвердження демократії / Джордж Сорос; пер. з англ. О. Коваленко. – К.: Основи, 1994. – 222 с. 17. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методол. аспекти / Володимир Миколаєвич Селіванов. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2002. – С. 226. 18. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 10. – Ст. 85. 19. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность / В. Литвин // *Зеркало недели*. – 2002. – 26 янв. 20. Дмітрієнко М. Благодійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність / М. Дмітрієнко, О. Ясь // *Розбудова держави*. – 1994. – № 6. – С. 37, 44. 21. Задоянчук О. І. Громадянське суспільство / Олександр Іванович Задоянчук; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 1999. – С. 8, 10. 22. Одинцова А. В. Гражданское общество: прошлое, настоящее, будущее / А. В. Одинцова // *Социально-политические науки*. – 1991. – № 12. – С. 41, 45–47.

REFERENCES

1. *Civil Society and the State. New European Perspectives* [Civil Society and the State. New European Perspectives]. ed. by John Keane. London; New York, 1988. 368 p. 2. Kolodiy A. F. *Kontseptsiya hromadyans'koho suspil'stva: problema uz-hodzhenosti teoretychnykh pidkhodiv ta empirychnykh modeley: Hromadyans'ke suspil'stvo yak zdiysnennya svobody: Tsentral'no-skhidnoyevropeys'ky dosvid* [The concept of civil society: the problem of consistency of theoretical approaches and empirical models: Civil society as an exercise of freedom: Central and Eastern European experience]. Lviv, 1999. pp. 21–38. 3. Rosenblum N.L. *Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism* [Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism]. Social Research. Vol. 61, No 3 (Fall 1994). pp. 553–554. 4. Lytvyn V. *Hrazhdanskoe obshchestvo: myfy y real'nost'* [Civil Society: Myths and Reality]. Facts and Comments. 2002.19 January. 5. Charles T. *Invoking Civil Society* [Invoking Civil Society]. Contemporary Political Philosophy. An Anthology; ed. by R. E. Goodin and Ph. Pettit. Oxford, 1997. pp. 69–73. 6. Alexander J.C. *Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations* [Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations]. Real Civil societies. Dilemmas of institutionalization / ed. by Jeffry C. Alexander. London ect., 1998. pp. 1–19. 7. Roulz Dzh. *Politychnyy liberalism* [Politichny liberalism]. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish. Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp.192-238. 8. Nozik R. *Rozpodil'na spravedlyvist'* [Rozpodilna spravedlivist']. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish.

Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp.239–276. 9. Dvorkin R. **Svoboda, rivnist', spil'nota** [Freedom, rivnist, spilnota]. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish. Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp. 313–343. 10. Makintayr E. **Chy ye patriotyzm chesnotoyu?** [Is patriotism a virtue?]. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish. Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp. 524–543. 11. Volzer M. Bezpeka i dobrobut [Safety and well-being]. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish. Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp. 486–523. 12. Teylor Ch. **Neporozuminnya: debaty mizh liberalamy ta komunitarystamy** [A misunderstanding: the debate between liberals and komunitarystamy]. Suchasna politichna filosofiya: antologiya; [Trans. s Eng.]; organize. Ya Kish. Kiev: Osnovy Publ, 1998. pp. 544–575. 13. Aleksander Dzh. S. **Paradoksy hromadyans'koho suspil'stva** [Paradoxes of civil society]. Sociology: Theory, Methods, Marketing. 1999. No 1. pp. 27–41. 14. Gellner E. **Usloviya svobody. Grazhdanskoe obshchestvo i ego istoricheskie soperniki** [Terms freedom. Civil society and its historical rivals]. Moscow, 1995. p. 214. 15. Vytyuk V.V. **Sostav y struktura hrazhdanskoho obshchestva kak osoboy sferi sotsyuma** [The composition and structure of the civil society as a special sphere of society]. Civil Society: Theory, History, sovremennost. Moskva, 1999. pp. 44–49. 16. Soros D. **Utverdzhennya demokratiyi** [The promotion of democracy]. Per. from English. A. Kovalenko. Kyiv: Osnovy Publ, 1994. 222 p. 17. Selivanov V.M. **Pravo i vlada suverennoyi Ukrayiny: metodol. aspekty** [The right and power of sovereign Ukraine: methodological. Aspects]. Kyiv: Vyd. dim "In Yure", 2002. p. 226. 18. **Pro Kontseptsiyu (osnovy derzhavnoyi polityky) natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 16 sichnya 1997 r.** [On the Concept (Principles of State Policy) of National Security of Ukraine: Verkhovna Rada of Ukraine Resolution of January 16, 1997]. Supreme Council of Ukraine. 1997. No 10. Art. 85. 19. Litvin V. **Grazhdanskoe obshchestvo: mify i real'nost'** [Civil society: myths and reality]. Mirror of the week. 2002. 26 January. 20. Dmitriyenko M. Blahodiynist' yak atrybut hromadyans'koho suspil'stva: istoriya i suchasnist' [Charity as an attribute of civil society: history and modernity]. State building. 1994. No 6. p. 37, 44. 21. Zadoyanchuk O. I. Hromadyans'ke suspil'stvo [Civil society]. Kiev: Znannya Publ, 1999. p 8, 10. 22. Odyntsova A. V. **Hrazhdanskoe obshchestvo: proshloe, nastoyashchee, budushche** [Civil Society: Past, Present and Future]. Socio-Political Sciences. 1991. Vol. 12. pp. 40–51.

Дата надходження: 19.12.2016 р.